

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:1 • 2004

DDR:s strävan efter legitimitet och erkännande

Andreas Linderoth, *Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972*, Diss, Studia historica Lundensia, 9, Lund 2002. 350 s.

Östtysklands historia har efter murens fall och arkivens öppnande varit föremål för en omfattande forskning. Sedan en tid har DDR:s utrikespolitik i allmänhet och dess Nordeuropapolitik i synnerhet hamnat i fokus. Vissa begränsningar för forskningen om detta finns på grund av att *Auswärtiges Amt* har tagit över det östtyska utrikesdepartementets arkiv och samtidigt infört en trettioårsgräns för åtkomst av materialet. Men det var partiet – SED – som bestämde allt i DDR och det finns mängder av material i partiets arkiv som nu ligger hos *Stiftung Parteien und Massenorganisationen der ehemaligen DDR im Bundesarchiv* (SAPMO, BA).

Efter de båda tyska staternas grundande 1949 var Sverige tvunget att ta ställning till den tyska frågan och anslöt sig till västmakterna som vägrade att erkänna den nya östtyska staten. Först 1972, efter att Förbundsrepubliken Tyskland hade normaliserat sina relationer med DDR, var Sverige berett att uppta normala diplomatiska relationer med den andra tyska staten. Den förda icke-erkännandepolitiken medförde även för Sverige många problem med växande missnöje i allt bredare kretsar. DDR hade som en del av det tidigare Tyskland många historiska relationer med Sverige, inte minst i samband med det tidigare svenskägda territoriet i det nordöstliga DDR, svenska Pommern eller Vorpommern. Den traditionsrika färjeförbindelsen ”Kungslinjen” gick från Trelleborg till Sassnitz i DDR. De svenska handelsintressena var inte heller obetydliga.

Andreas Linderoth har i sin doktorsavhandling undersökt den östtyska utrikespolitiken gentemot Sverige under perioden fram till 1972. Författaren koncentrerar sig helt på DDR och tittar inte närmare på det svenska agerandet gentemot denna statsbildning. Det handlar alltså inte om relationerna mellan Östtyskland och Sverige.

Avhandlingen kan bygga på en omfattande forskning om DDR-utrikespolitik gentemot Norden. Sedan 1970-talet har det kommit en rad böcker som behandlar denna. Efter murens fall har ett gynnsamt arkivläge uppstått och forskningen har kunnat bygga på en säkrare grund. Det gäller bland annat den östtyska utrikespolitikens mål och strukturer. Sedan 1991 har det kommit flera avhandlingar och uppsatssamlingar rörande DDR:s relationer till väst och till de olika nordiska länderna. En rad uppsatser behandlar Östtysklands relationer till Sverige från 1945 fram till början av 1960-talet; det saknas däremot forskning om tiden därefter.

För sin undersökning om DDR:s agerande gentemot Sverige fram till 1972 har

Linderoth i första hand använt östtyskt material. Detta har hämtats från DDR:s utrikesdepartement i *Politisch-Historisches Archiv des Auswärtigen Amtes*, Bestand *MfAA* (Berlin), från statspartiet SED och från paraplyorganisationen för alla vänskapföreningar, *Liga für Völkerfreundschaft*, samt från det kommunistiska ungdomsförbundet *FDJ*, alla i *SAPMO, BA* i Berlin. Materialet för Östersjöveckan, vilken kanske var det viktigaste inslaget i DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige och övriga Norden, har hämtats från *Landesarchiv Mecklenburg-Vorpommern* (Greifswald). Från den svenska sidan används bara utrikesdepartementets bestånd om erkännandefrågor i UD:s politiska arkiv, Stockholm. Tidigare publicerat östtyskt material har bara använts i begränsad omfattning.

I likhet med den överväldigande majoriteten av forskare som skrivit om DDR:s utrikespolitik ansluter sig Linderoth till den traditionella politiska historien och försöker utifrån en kritisk granskning av källmaterialet beskriva och fastställa ett händelseförlopp. Avhandlingsarbetets grundläggande syfte är att analysera DDR:s ansträngningar att utveckla eller förbättra sina relationer till Sverige – hur man gick till väga och vilka metoder och politiska instrument man använde, vilka områden som var de mest betydelsefulla och hur DDR lyckades i sitt kontaktarbete.

Efter inledningen ges ett antal korta översikter. I dessa behandlas utvecklingen fram till de båda tyska staternas grundande 1949, Förbundsrepublikens inställning till DDR, vad diplomatiskt erkännande innebär i ett folkrättsligt perspektiv samt det diplomatiska erkännandets betydelse för DDR. Här diskuteras en rad faktorer som är viktiga för att förstå den östtyska utrikespolitikens utformning, som till exempel DDR:s underlägsna förhållande till Förbundsrepubliken, den socialistiska ideologin och DDR:s begränsade möjligheter att föra en självständig utrikespolitik. Ambitionen är att ge en tolkningsram för analysen av utrikespolitiken gentemot Sverige och att sätta in det östtyska agerandet i ett större sammanhang.

Sedan följer den centrala empiriska delen, där den östtyska utrikespolitiken gentemot Sverige under perioden 1949–1972 kronologiskt diskuteras. Periodindelningen 1949–1954: från DDR:s grundande till den sovjetiska suveränitetsförklaringen, 1955–1961: fram till Berlinmurens byggande och 1961–1972: fram till DDR:s internationella genombrott följer traditionella uppfattningar. För tiden 1955 till 1972 diskuteras olika områden: propaganda, ekonomiska och kulturella relationer, trafikförbindelser, kontakter med politiker och med officiella institutioner samt med nationella och internationella organisationer. Ett helt kapitel ägnas åt Östersjöveckan.

En utgångspunkt för avhandlingen är att DDR i många avseenden var ett särfall i den internationella politiska miljön eftersom staten byggde sin existens på en ideologi snarare än på nationell samhörighet. DDR hade en svag legitimitet och upplevde under hela sin existens inrikes och utrikes den större och ekonomiskt blomstrande Förbundsrepubliken Tyskland som konkurrent. Avhandlingen

tar det för givet att den östtyska utrikespolitiken inte måste betraktas som en ren kopia av den sovjetiska. Tvärtom kunde DDR inom vissa givna ramar föra en självständig utrikespolitik.

Den centrala tesen är att all östtysk utrikespolitisk verksamhet fram till 1972 i princip var en del i försöken att nå ett diplomatiskt erkännande. Kontakter på olika områden knöts inte enbart för att utveckla relationerna på det aktuella området, utan de skulle i första rummet bidra till att skapa förutsättningar för det diplomatiska erkännandet. I denna fråga är forskningen helt överens. Avhandlingen diskuterar mer ingående erkännandets betydelse för makthavarna i Östberlin. Det sker huvudsakligen med utgångspunkt i den östtyska politiska ledningens legitimitetsproblem. Det diplomatiska erkännandet sågs i Östberlin som en garanti för DDR:s fortsatta bestånd. Säkerhetspolitiken har inte undersökts närmare eftersom den enligt författaren inte spelade någon mer framträdande roll i strävan efter diplomatiskt erkännande. Linderoth vill uppmärksamma områden som ligger utanför den traditionella politiska historien. Han analyserar sådana aktiviteter från DDR:s sida som till exempel propaganda och politiskt utnyttjande av de kulturella relationerna. En viktig del i avhandlingen utgör Östersjöveckorna, som ägde rum i Rostockdistriktet 1958–1975 och presenterade den framgångsrika delen av den östtyska socialistiska utvecklingen för att i första hand stimulera de utländska deltagarna att engagera sig för de östtyska politiska ambitionerna i Norden. Närmare undersöks de östtyska metoder och de instrument som utnyttjades för att knyta nya kontakter med svenskar och för att påverka dem.

I avhandlingen diskuteras tesen att vissa inslag i den östtyska utrikespolitiken, som till exempel propaganda och presentationen av en positiv DDR-bild, fick en viktig ställning inte enbart på grund av bristande maktresurser. För att undersöka detta används begreppet "public diplomacy" efter Jarol B Manheim, *Strategic Public Diplomacy and American Foreign Policy* (New York 1994) som definierar den som "a government's process of communicating with foreign publics in an attempt to bring about understanding for its nation's ideas and ideals, its institutions and culture, as well as its national goals and current policies". Linderoth kommer fram till att "public diplomacy" hade en central ställning i DDR:s utrikespolitik. Det gällde att för en större krets ge en positiv bild av DDR och den östtyska utvecklingen på olika områden. Information om DDR skulle mer direkt bidra till en normalisering av relationerna till Sverige. Här kritiserar författaren Sven G Holstmark. Denne betonade i boken *Avmaktens diplomati* maktlösheten från DDR:s sida gentemot Norge. Linderoth hävdar att DDR visserligen var maktlös i många avseenden, men framhåller att detta inte räcker som förklaring för att förstå hur DDR utformade sin utrikespolitik och det klargör inte heller valet av utrikespolitiska strategier. Linderoth kommer fram till att det inte var bristen på politisk, militär eller ekonomisk makt som gjorde att DDR lade stor vikt vid

”public diplomacy”, utan att spridandet av en positiv DDR-bild, presentationen av DDR som en suverän, socialistisk och framgångsrik tysk stat, och tilltron till propaganda var mycket grundläggande inslag i den östtyska utrikespolitiken.

Här skulle det ha varit angeläget att ta upp den socialistiska utrikespolitikens självbild och dess traditioner i ”världsrevolutionens” tecken. En exkurs angående kommunistiska föreställningar sedan Kominterntiden om internationell solidaritet, proletär internationalism, enhetsfront och liknande skulle ha varit ett värdefullt komplement för att få svar på frågan om den kommunistiska ideologins betydelse för DDR:s utrikespolitik.

På flera ställen skriver författaren att han vill förstå och skapa förståelse för DDR:s agerande. Men han ser inte närmare på de östtyska beslutfattarnas teoretiska resonemang. Varken den östtyska synen på DDR:s utrikespolitik i form av en officiell historieskrivning eller i form av utrikesdepartementets strategiska överläggningar är med. Inte bara chefen för Skandinavienavdelningen Herbert Krolikowskis uppsats om DDR:s Nordeuropapolitik från 1959/60 saknas, utan även det stora antal analyser som publicerats i den östtyska tidskriften *Deutsche Aussenpolitik* och sedan 1966 också i *Nordeuropa Studien* från Nordiska institutet i Greifswald, det östtyska utrikesdepartementets rådgivande organ i alla frågor angående Norden.

Författaren gör allt för ofta generaliseringar utan att tillräckligt ta hänsyn till kontexten, exempelvis rörande Sovjetunionens mer konkreta roll i DDR:s utrikespolitik och i de interna partistriderna i SED. Om Linderoth ”varken i stats- eller partiapparaten” har hittat interna diskussioner av erkännandets betydelse som lämnat spår i arkivmaterialet (s 26), har den enda stora partistriden i SED:s historia från 1950-talet gått honom förbi. Striden möjliggjordes genom ett maktvakuum i Moskva som uppstod efter Stalins död 1953. De olika sovjetiska uppfattningarna om Tysklandspolitiken hade sina återspeglings i Östberlin. Även om det centrala östtyska målet för politiken gentemot de icke-socialistiska staterna var att nå diplomatiskt erkännande bör det därför nyanseras för tiden fram till slutet av 1950-talet. DDR-regimen undvek i början att ta upp frågan om diplomatiskt erkännande – och det inte bara av taktiska skäl. I Moskva (och i Östberlin) hade man ännu inte kunnat bestämma sig om den framtida Tysklandspolitiken. Under den här perioden var det för DDR, i utvecklingen av relationerna till kapitalistiska stater, inte i första hand ”strävan efter diplomatiskt erkännande” som gällde utan, så som avhandlingsförfattaren också citerar ur utrikesministeriets planer för oktober 1954, att skapa ”fredliga och goda grannrelationer” mellan folken (s 64). Varken i DDR:s Nordeuropapolitikprogram, formulerat i regeringsförklaringen av den 2 september 1957, eller i Walter Ulbrichts tal på Östersjöveckan 1958 talas det om diplomatiskt erkännande. Först ett år senare uppmanar Ulbricht Sverige att ta upp diplomatiska relationer med DDR. Alla tre dokumenten saknas för övrigt i avhandlingen.

Avhandlingens huvudtes är att alla kontakter var inriktade på att främja DDR:s erkännande. Så gynnades Wallenberggruppens företag från DDR:s sida eftersom gruppen förväntades ha stort politiskt inflytande (s 163). Men betydelsen av de ekonomiska relationerna och trafikförbindelserna för DDR diskuteras inte närmare. Det handlar om hård valuta, som DDR under hela den tid staten existerade hade stort behov av. Och i samband med västs embargopolitik fanns det ekonomiska intressen inte bara i DDR. Några spår av relationer av den karaktären finns i UD:s arkivmaterial (t ex HP 2510–2518) och hos *Die Bundesbeauftragte für die Stasiunterlagen der ehemaligen DDR*, Berlin (BStU). Detsamma gäller analysen av den östtyska propagandan som ett viktigt inslag i DDR:s utrikespolitik. Den hade inte bara till avsikt att genom spridandet av en positiv DDR-bild skapa förutsättningar för diplomatiskt erkännande. Aktiviteten hade – enligt Linderoth – även en mer praktisk och handfast sida. DDR ville knyta kontakter med journalister, främst vid socialdemokratiska tidningar. Hur det kunde gå till, visas med dokumentärfilmaren Erwin Leiser som exempel (s 183). Men annars är spår av sådana aktiviteter sällan bevarade i SED:s eller MfAA:s arkiv. I andra arkiv, och inte bara i Stasis arkiv hos BstU, utan också i Stockholm på UD:s arkiv och på Riksarkivet i Statens Utlänningskommissions hemliga arkiv, kan man hitta mer. När det i avhandlingen heter, att svenska riksdagsledamöter också var ”relativt intresserade” av DDR-besök eller att DDR hade ”flest kontakter” med det svenska kommunistpartiet (s 298) bygger det helt och hållet på östtyskt material. För att undersöka den roll som Sveriges kommunistiska parti eller den svenska vänskapsföreningen har spelat för DDR behövs utöver DDR-materialet också deras material, som finns i Sverige.

Avhandlingens koncentration enbart på DDR:s aktiviteter utan att ta hänsyn till dess resultat, det vill säga den svenska sidan, och utan att använda material från båda sidor utgör ingen fördel utan begränsar forskningsresultatet.

Sammanfattningsvis kan sägas att avhandlingen rör sig på två analytiska nivåer. På den första nivån analyseras utrikespolitiken i de östtyska aktörernas perspektiv. Styrande är frågeställningar om hur olika situationer uppfattades och tolkades i Östberlin och vilka överväganden som låg bakom olika östtyska aktioner. På den andra nivån undersöks DDR:s utrikespolitik med hjälp av analytiska begrepp som legitimitet och ”public diplomacy”.

Författaren kommer fram till att det fanns en tydlig strategi för DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige. Strategin gick ut på att erkännandet skulle nås genom en gradvis förbättring av relationerna. I princip betraktades kontakter på alla områden som intressanta. Ansträngningarna för diplomatiskt erkännande var mycket hårt styrda från centralt politiskt håll, av SED:s centrala partiapparat och av utrikesministeriet. Ambitionen var att utrikesministeriet skulle känna till och koordinera alla myndigheters och organisationers utlandskontakter, en ambition som visade sig vara orealistisk.

Undersökningen visar att grundmönstret i DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige i stora drag stämmer överens med vad de tidigare större undersökningarna av den östtyska utrikespolitiken gentemot andra västeuropeiska länder demonstrerat. Den visar också att Sverige har varit en föregångare. Här utvecklades ett mönster för DDR:s utrikespolitik som senare dyker upp i andra västeuropeiska länder.

Akribin är på det hela taget god. Det finns inte många sakfel. För att nämna några enstaka undantag: *Liga für Völkerfreundschaft* kom till redan 1961 (s 167) och kommunisten Senander heter Knut (s 288, register). Det finns en omfattande käll- och litteraturförteckning och ett personregister. Fotnoterna är litet besvärliga. Ofta nämns flera författare/böcker i samma not och det är ibland svårt att få veta varför och i vilka sammanhang de är med.

Linderoths avhandling bidrar till den allmänna diskussionen om grundläggande karaktärsdrag hos den östtyska politiken för diplomatiskt erkännande och dess övergripande strategi och den utgör ett bidrag till den generella bilden av DDR:s ansträngningar för att nå detta erkännande. Avhandlingens stora förtjänst är att den för första gången på svenska mer ingående beskriver DDR:s utrikespolitik då speciellt gentemot Sverige. Med all säkerhet kommer den att inspirera till mer djupgående undersökningar av delområden när det gäller relationerna mellan DDR och Sverige, till exempel en mer djuplodande undersökning av den svenska Tysklandspolitiken under kalla kriget. Det synes vara mycket angeläget att nu undersöka den svenska sidans syn och reaktioner på de östtyska ansträngningarna att utveckla relationer. Det gäller inte minst frågan hur DDR uppfattades bland de svenskar som stödde de östtyska politiska ansträngningarna, varför de engagerade sig för DDR och i vilken mån de tog till sig den östtyska självbilden. Det återstår fortfarande mycket att forska om när det gäller DDR och den östtyska utrikespolitiken, inte minst om relationerna mellan Sverige och Östtyskland. Avhandlingen ger forskningen en gedigen grund för att göra detta.

Michael F Scholz *

* Fakultetsopponent